

TERESA MARIA GRABOWSKA

ORCID: 0009-0008-9922-0869

Uniwersytet Warszawski

(DOI: 10.17460/PHO_2025.3_4.14)

PRACA NAUCZYCIELSKA EDWARDA AUGUSTA LANDIÉ (1788–1853) W WARSZAWIE

WPROWADZENIE

Wydarzenia polityczne schyłku XVIII w. i pierwszej połowy XIX w. były przełomem w dziejach Europy. Wielka Rewolucja Francuska, wojny napoleońskie, kongres wiedeński, restauracja cesarstwa francuskiego kreowały nowy porządek świata (Chwalba, 2008, s. 263–268; Mączek, 1997, s. 492–504; Zajewski, 1992, s. 105–107).

Upadł feudalizm, a Francja stała się republiką. Do władzy doszła burżuazja. Zmianom politycznym towarzyszył przewrót przemysłowy oraz kulturowy. Społeczeństwo francuskie uzyskało prawa obywatelskie, które gwarantowały wolność i równość wobec prawa. Miało to wpływ na indywidualne losy ludzkie (Perrot, 2006).

Mikrohistoria emigranta francuskiego Edwarda Landié, który odnalazł się zawodowo i twórczo w pracy pedagogicznej w Warszawie zniewolonej przez Rosjan, jest odzwierciedleniem ludzkich losów w czasie tych wielkich zmian politycznych i kulturowych w Europie.

BIOGRAFIA

Edward August (Édouard Auguste) Landié przyszedł na świat 27 stycznia 1788 r. w rodzinie burżuazyjnej Jana (Jean) Landié i Felicji (Félicia) de Lasvennes

w mieście Agen w departamencie Lotu i Garonny w Akwitanii we Francji (ADLiG, sygn. E SUP AGEN GG 52)¹.

W 1803 r. E. Landié utracił ojca i trafił pod opiekę kuzyna – generała w armii napoleońskiej Jana Baptysty (Jean Baptiste) Bessières, dowódcy gwardii cesarskiej, późniejszego marszałka Francji i księcia Istrii (Kurier Warszawski, (KW), 1853 s. 825–826; Bielecki, 2004, s. 222–232).

J. Bessières dzięki zaufaniu Napoleona Bonaparte mógł wprowadzić członków swojej rodziny na ścieżkę kariery wojskowej². Dlatego protekcja i ciągła opieka kuzyna nakreśliły dalsze losy i wybory życiowe E. Landié w Paryżu (KW, 1853 s. 825).

Dzięki kuzynowi młody E. Landié zdobył prestiżową edukację w nowym typie szkoły, jaką było napoleońskie liceum (Gromkowska-Melosik, 2018, s. 30). Ukończył elitarną szkołę welitów (Bielecki, 2001, s. 201) w gwardii cesarskiej i odbył w niej służbę. Wszedł w świat masonów napoleońskich francuskich z innych krajów Europy, służących w elitarnych jednostkach Wielkiej Armii (Gwardia Narodowa). W latach 1808–1809 E. Landié wziął udział w kampanii hiszpańskiej pod dowództwem marszałka J. Bessières, gdzie poznał polskich rówieśników – oficerów z Legii Nadwiślańskiej – na polu walki. Szlak kawalerii gwardii cesarskiej był od tej pory połączony z działaniami wojennymi kawalerii Legii Nadwiślańskiej (Załuski, 1862, s. 26–31; Hempel, 1885, s. 5; Karpowicz, 1983, s. 632–635; Bielecki, 2004, s. 595). *W tém nadszedł do mnie porucznik od grenadierów gwardyi Villeneuve z którym się w czasie méj z nim wspólnej służby przy cesarzu [...], bardzo zaprzyjaźniłem* (Niegolewski, 1854, s. 22).

E. Landié w wieku 22 lat zrezygnował z kariery wojskowej i zamieszkał w Paryżu (Peyre, 1901, s. 172). W 1813 r. wydał pierwsze dzieło pt. *Developpements historiques sur l'intelligence et le gout, par rapport à l'éloquence* [Rozwój historyczny inteligencji i elokwencji – T.M.G.] (Landié, 1813; *Biographie des hommes...*, 1818, s. 91), które zadedykował Michałowi Ludwikowi Stefanowi (Michel Louis Étienne) Regnault [właśc. Regnaud] de St. Jean d'Angély, mężowi stanu, osobie o wielkich wpływach i zaufanemu Napoleona³. E. Landié w *Rozwoju historycznym inteligencji i elokwencji...* (Landié, 1813) opisał wymowy retoryczne

¹ Jak wynika z odnalezionego aktu urodzenia w Archiwum Departamentu Lotu i Garony (ADLiG), niedługo po narodzinach – zapewne z obawy przed śmiercią, gdyż w tamtych czasach umieralność noworodków była znacząca – chłopiec został ochrzczony i otrzymał imiona Jan August. Źródła pośrednio wyjaśniają przyczynę nieużywania przez E. Landié pierwszego imienia. Prawdopodobnie wynikało to z powodu posiadania imienia Jan przez ojca i wielu innych krewnych, co w konsekwencji mogło prowadzić do rodzinnych pomyłek. Badania genealogiczne rodziny Edwarda Augusta przeprowadzone zostały w Archiwum Miejskim w Agen. Przebadano źródła rękopiśmienne zawarte w trzech inwentarzach z lat: do 1775, 1782–1783 i 1784–1819.

² Świadczy o tym późniejsze powierzenie J.B. Bessières roli opiekuna spraw dynastycznych Imperatora Bonaparte.

³ M.L.S. Regnaud de Saint-Jean d'Angély (1760–1819), główny autor *Kodeksu Cywilnego* 1804 r., członek Akademii Francuskiej, prokurator generalny Sądu Kasacyjnego; *Regnaud de Saint-Jean d'Angély, Auguste Comte*, <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/biographies/regnaud-de-saint-jean-dangely-auguste-comte/> (dostęp: 10.10.2024).

w największych kulturach starożytnych i w kulturze francuskiej do jej rozkwitu w 1715 r. Książka ma charakter moralny i filozoficzny, ukazujący jak zdolność przekonywania ewaluowała w wykazanych epokach.

Po upadku Napoleona (Montholon, 1846, s. 7), w nowej sytuacji politycznej, E. Landié stał się zadeklarowanym zwolennikiem opozycji antyburbońskiej. Napisał tekst polityczny pt. *Lettre d'un ami de la liberte a son excellence Mgr. Le Comte Carnot... sur la constitution* [List przyjaciela wolności do Jego Ekszellenji Biskupa Carnota... o konstytucji – T.M.G.] (Landié, 1815), który został wydany 27 kwietnia 1815 r. w Paryżu w czasie stu dni Napoleona⁴ (Sobczak, 2017, s. 289). Autor wyrażał w nim swoje poglądy republikańskie i społeczne wolnego obywatela francuskiego.

E. Landié z powodu swego tekstu *Lettre d'un ami...* [Listu przyjaciela wolności... – T.M.G.], w którym opowiedział się po stronie republiki francuskiej, stał się dla władzy burbońskiej *persona non grata*.

W zaistniałej sytuacji E. Landié rozpoczął studia medyczne w Paryżu, które ukończył w 1818 r. Dzięki wykonywaniu wolnego zawodu stał się niezależny od władzy politycznej.

W 1825 r. wydał książkę pt. *Propositions philosophiques sur la santé, les maladies et les remèdes* [Filozoficzne propozycje dotyczące zdrowia, chorób i środków zaradczych – T.M.G.] (Landié, 1825). Publikacja ma charakter traktatu politycznego. Autor pisze w niej o oświeconym i „pustym” umyśle człowieka. Pochwala ludzkie wybory o uwalnianiu się z ograniczeń chorób fizycznych poprzez unikanie używek, studiowanie i rozwój umysłowy. Stwierdza, że dobry stan zdrowia jest możliwy dzięki zdrowej duszy. W publikacji przekazuje też – za pomocą terminów i symboli medycznych – ważne wskazówki moralne i społeczne, demaskując w ten sposób politykę rojalistów i klerykałów.

E. Landié, w styczniu 1829 r., w wieku 41 lat, opuścił Francję i przyjechał do Warszawy. Przyjazd z rodziną do stolicy Królestwa Polskiego był możliwy dzięki dobrze sytuowanym kuzynom, braciom masońskim i dawnym przyjaciółom, którzy tutaj mieszkali i chwalili sobie pobyt nad Wisłą⁵ (Ochman, 2017, s. 90–91).

Byli oni, podobnie jak E. Landié, członkami napoleońskiej kadry oficerskiej, łoży masońskiej Braci w Wielkiej Armii (Kurzawa, 2010, s. 5.) i dlatego mógł liczyć na ich niezbędną pomoc (Dunin-Wąsowicz, 2000, s. 5–6.).

Edward Landié *przybył do Królestwa, w nadziei korzystniejszej praktyki*, jak oficjalnie informowała rodzina (KW, 1853, nr 164, s. 825.). Jednak prowadząc

⁴ Sto dni Napoleona – okres od 1 marca 1815 r., datowany od powrotu Napoleona Bonaparte z Elby do momentu jego abdykacji po przegranej bitwie pod Waterloo w dniu 22 czerwca 1815 r. W okresie stu dni Napoleona cenzura została zniesiona.

⁵ Od 1808 r. w Księstwie Warszawskim pozostała spora grupa oficerów i urzędników francuskich. W ich gronie byli inżynierowie, artylerzyści na stanowiskach dowódców i instruktorów przy robotach fortyfikacyjnych. Napoleon nie odwoływał swoich oficerów, a nad Wisłę przybywali następnymi. Marszałek Józef Poniatowski zabiegał o pozostawienie francuskich specjalistów ze względu na braki kadrowe Księstwa. Cesarz zezwolił na przejście swoich odkomenderowanych do Wojska Polskiego na stałe. Po upadku Napoleona przeszli oni na służbę carską, którą pełnili do wybuchu powstania listopadowego.

warszawski gabinet lekarski, nie był w stanie utrzymać rodziny, dlatego w końcu lutego 1829 r. zarejestrował prywatny zakład naukowy dla chłopców.

PRACA NAUCZYCIELSKA

W dwa miesiące później uzyskał posadę nauczyciela języka i literatury francuskiej w prestiżowym Instytucie Rządowym Wychowania Płci Żeńskiej w kwietniu 1829 r.

W Instytucie wykładał język i literaturę francuską dwie godziny tygodniowo dla pierwszego i drugiego oddziału (Winiarz, 2002, s. 332.). W drugiej klasie wykładał literaturę francuską i uczył języka poprzez pisanie różnego rodzaju krótkich form oraz poprawne czytanie. Prowadził też zajęcia dydaktyczne na Pensji Wzorcowej, która funkcjonowała przy Instytucie od 1829 r., a była przeznaczona dla przyszłych guwernantek. Tam miał jedną lekcję pokazową dla praktykantek i nadzorował cztery lekcje języka francuskiego tygodniowo w każdej klasie. Jako profesor języka i literatury francuskiej analizował z praktykantkami prowadzone zajęcia pod względem poprawności dydaktycznej (*Urządzenie Instytutu Rządowego wychowania Płci Żeńskiej*, 1826, s. 16.)

Dla ułatwienia praktyki uczniom sposobiącym się w Instytucie, otworzoną została przy tymże Instytucie w 1829 r. Pensja Wzorcowa. W zakresie nauk w niej udzielanych, nie różni się ona od zwyczajnej pensji lub szkoły wyższej (Rys Ogólnego Planu Edukacji Publicznej w Królestwie Polskim, 1830, s. 73).

Pensja pozostająca pod zwierzchnictwem dyrekcji Instytutu miała być nie tylko szkołą ćwiczeń dla przyszłych guwernantek, ale też stanowić wzór dla wszystkich pensji i szkół dla płci żeńskiej w Królestwie Polskim (Schiller, 1994, s. 61).

Najprawdopodobniej efekty pracy E. Landié w zakresie nauczania były pozytywne, ponieważ pensjonariuszki Instytutu *polską książkę, pierwszy raz im podaną, płynnie po francuzku czytały* (Milewski, 1851, s. 72).

W ocenie Narcyzy Żmichowskiej⁶ (Czachowski, 1967, s. 295–320; Romanówna, 1952, s. 123–152) wychowanki Instytutu w latach 1827–1830, późniejszej słynnej pisarki, uczennice Pensji Wzorcowej, posługiwały się czystą polszczyzną, dobrym francuskim akcentem i brakiem lub słabą znajomością niemieczyny. *Uczennice panny Wilczyńskiej [Ochmistrzyni Pensji Wzorcowej] wyróżniały się czystą polszczyzną, pięknym francuskim akcentem i całkowitym brakiem lub bardzo słabą znajomością niemieckiego. Pisarka nie potrafiła powiedzieć, dlaczego tak się działo, ale zaobserwowała to zjawisko u wielu absolwentek tej instytucji* (Żmichowska, Baranowska, 1961, s. 16).

Natomiast Seweryna Duchyńska (Bujnicki, 1998, s. 63–85), pensjonariuszka Instytutu w latach 1828–1830, a następnie znana pisarka, tłumaczka literatury francuskiej i zasłużona polska patriotka, w swoich wspomnieniach pisała: *Do języka francuskiego dostaliśmy nowego profesora Landié* (Duchyńska, 1893,

⁶ Rękopisy twórczości francuskiej N. Żmichowskiej są przechowywane w Bibliotece Jagiellońskiej.

s. 74). Opisała swoje ważne wystąpienie, które było popisem jej znajomości języka francuskiego przed siostrą cara Mikołaja I w 1830 r. W opinii S. Duchieńskiej jej występ okazał się bardzo dobry, bo dostała pochwały.

Pozostałe uczennice E. Landié posługiwały się czystym literackim językiem francuskim, który był im przydatny w życiu społecznym i towarzyskim.

W tym samym czasie E. Landié prowadził pensję elitarną dla chłopców (Makowski, 1996, s. 315), która była powiązana z generacją wojskową Królestwa Polskiego. Zazwyczaj na pensji było kilku podopiecznych i paru dochodzących (Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Gabinet Rękopisów, rkps 2399).

Egzemplifikacją jest historia pensjonariusza Konstantego Krukowieckiego, syna generała Wojska Polskiego i wolnomularza Jana Krukowieckiego. *Dziewczęta [Eleonora Wolska i Ludwika Chopin] spotkały się pod koniec listopada 1831 r. w Warszawie, kiedy E. Wolska z matką Teklą Wolską szukały odpowiedniej pensji dla Konstantego, syna generała Jana Krukowieckiego* (Helman, Skowron, Wróblewska-Straus, 2017, s. 73; Zajewski, 1970, s. 392–397).

Kolejnym wychowankiem pensji był Włodzimierz Wolski (Wolski, dostęp: 19.12.2025), późniejszy autor librett oper *Halki* i *Hrabiny* skomponowanych przez Stanisława Moniuszkę. Był pisarzem, poetą i doskonałym tłumaczem z francuskiego (Kamiński, 1974, s. 143). Należał do Cyganerii Warszawskiej (Kawyn, 1938; Kraushar, 1915, s. 3–4). Był synem Hipolita Wolskiego⁷, adiutanta gen. Jana Krukowieckiego.

Następnym pensjonariuszem był Leon Malhomme⁸, który pochodził z emigranckiej francuskiej rodziny (Archiwum Prywatne Rodziny Marchwickich (APRM), zapiski Janiny Marchwickiej z Landié). Członkowie tej rodziny byli zaśluzonymi polskimi patriotami (Łoza, 1938, s. 458).

E. Landié w czasie swojej pracy pedagogicznej dodatkowo pełnił funkcję sekretarza do spraw francuskiej korespondencji w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), zespół 1/191/10, *Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1815–1831), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1832–1839)* [Edward August Landié]; KW 1830, nr 224, s. 1177; Schiller, 1998, s. 321). Błędna datę pracy E. Landié podał A. Massalski (Massalski, 2009, s. 237). Pełnił tę funkcję do czasu zmian personalnych po upadku powstania listopadowego, tj. do końca 1833 r. Najprawdopodobniej w czasie powstania ograniczył swoją aktywność i nie pełnił już żadnych obowiązków w organach rządowych Królestwa Polskiego⁹, skupiając się na pracy pedagogicznej i życiu rodzinnym.

⁷ Hipolit Wolski (1790–1836), oficer armii Księstwa Warszawskiego i armii napoleońskiej, major Korpusu Inwalidów i Weteranów.

⁸ Leon Malhomme (1815–1894), syn Mikołaja Ludwika Malhomme, urodzonego w Metz, który przybył do Polski w 1791 r., sprawował funkcję plenipotenta generalnego Ordynacji Zamoyskich w Zwierzyńcu.

⁹ Wskazują na to przeprowadzone kwerendy prasy rządowej.

W 1836 r. na nowo została określona hierarchia służbowa stanowisk urzędniczych w Królestwie Polskim¹⁰. E. Landié jako nauczyciel języka nowożytnego został przypisany do młodszych nauczycieli. Otrzymał IX klasę urzędniczą w X randze cywilnej urzędnika państwowego kolegijskiego sekretarza. Był zobowiązany do noszenia w pracy munduru cywilnego, zaś na wyjścia oficjalne posiadał surdut.

W roku szkolnym 1838/1839 E. Landié przez władze carskie został powołany na stanowisko nauczyciela języka francuskiego na dodatkowych kursach pedagogicznych. Było to wyrazem uznania władz oświatowych i środowiska szkolnego dla jego zasług na polu edukacyjnym (Poznański, 1978, s. 26). Na kursach pedagogicznych prowadził wykłady z języka francuskiego i literatury francuskiej przez dwie godziny tygodniowo, na pierwszym i drugim roku.

Uczniowie po dodatkowych kursach pedagogicznych dostawali się na drugi rok studiów w uniwersytetach cesarskich (Poznański, 1978, s. 20–22). *Skrócenie o jeden rok pobytu w uniwersytetach dla uczniów kursów dodatkowych. Pod dniem 16 marca w 1840 r. nr 2827 J. W. Minister Oświecenia zawiadomił o decyzji Najjaśniejszego Pana pozwalającej skrócić o jeden rok czas pobytu w uniwersytetach dla stypendystów Królestwa Polskiego, którzy słuchali nauk w kursach dodatkowych w Warszawie i na egzaminie udowodnią, iż posiadają wiadomości wymagane od studentów, którzy ukończyli z korzyścią pierwszy uniwersytecki (kurs roczny)* (Dobrzański, 1960, s. 256).

Warte zaznaczenia jest, że wykłady części przedmiotów w rosyjskich uczelniach były prowadzone przez wykładowców francuskojęzycznych. Na niektórych kierunkach w moskiewskiej *alma mater* tylko Francuzi byli profesorami i w swoim ojczystym języku wszystkie przedmioty wykładali (Feliński, 1986, s. 165).

W tym samym okresie Edward Landié wchodził w skład Komitetu Egzaminacyjnego (Poznański, 2004, s. 180), który dopuszczał nauczycieli do pracy zawodowej w szkolnictwie. Przygotowywał instrukcje i programy szkolne do nauki języka francuskiego. Przede wszystkim jednak egzaminował przyszłych pedagogów, którzy mieli objąć posady nauczycieli języka francuskiego w szkołach rządowych. *Landié Edward, Francuz, wychowanek szkół paryskich, uczył języka francuskiego. Pochodził z rodziny szlacheckiej [sic!], liczył 54 lata. Za pracę na Kursach pobierał 2000 złp.* (Poznański, 1978, s. 24).

Landié zrezygnował w tym czasie z posady profesora języka francuskiego w Instytucie Rządowym Wychowania Płci Żeńskiej z powodu przeniesienia Instytutu do Puław w 1842 r.¹¹ (Schiller, 1994, s. 63).

Dlatego zabiegał o posadę nauczyciela języka i literatury francuskiej w II Gimnazjum Warszawskim na Lesznie, którą uzyskał roku szkolnym 1842/1843 (BUW

¹⁰ Władze carskie, pomne zrywu powstańczego Polaków, w instytucjach rządowych Królestwa Polskiego wprowadziły ukaz carski z dniem 11 maja 1836 r. o służbie cywilnej i mundurach cywilnych w Królestwie Polskim.

¹¹ Ustawa wcześniejsza Instytutu głosiła, że nastąpi to w 1840 r. Nastąpiło opóźnienie, które najprawdopodobniej było spowodowane koniecznością remontu skonfiskowanego pałacu Czartoryskich, przeznaczony do nowej siedziby Instytutu.

Gabinet Rękopisów, rpk. nr 2408, J. Lieder, *Spis imiennym Dyrektorów, inspektorów, profesorów, nauczycieli, sekretarzy b. Szkoły wojewódzkiej potem gimnazjum II na Lesznie, następnie na Nowolipkach od r. 1828 do 1848*, w: *Szkola wojewódzka. Gimnazjum II na Lesznie w Warszawie*).

II Gimnazjum Warszawskie na Lesznie należało do szkół, którym władze oświatowe nadały jednostronny, filologiczny kierunek. Edward Landié nauczał języka francuskiego w trzech ostatnich klasach gimnazjum po cztery godziny tygodniowo¹².

W 1845 r. E. Landié, po ukończeniu 57 roku życia, zaczął chorować. Podanie dyrektora II Gimnazjum Warszawskiego o udzielenie E. Landié urlopu zdrowotnego zostało pozytywnie rozpatrzone przez Radę Wychowania Publicznego. Nauczycielowi udzielono zgody na wyjazd do Francji w celu poratowania zdrowia. Otrzymał pozwolenie na trzy miesiące leczenia z wyznaczoną zapomogą finansową w kwocie 109 rubli 12½ kopiejek, co stanowiło równowartość jego trzymiesięcznych poborów (Kula, Massalski, 2018, s. 145).

Po urlopie zdrowotnym i powrocie do Warszawy Landié ponownie zaczął wykładać w II Gimnazjum¹³. W momencie reorganizacji gimnazjów warszawskich w kolejnym roku szkolnym 1846/1847 został profesorem w Gimnazjum Gubernialnym w Warszawie, którego siedzibą był Pałac Kazimierzowski. Wymiar pracy i obowiązki w tej placówce były takie same jak w poprzedniej.

W roku szkolnym 1846/1847 nauczyciel wystąpił o przyznanie wcześniejszej emerytury ze względu na stan zdrowia. Uzyskanie tego świadczenia wymagało od niego wielu zabiegów, w tym pisania podań, w których pokornie prosił o przyznanie mu należnego świadczenia.

Nie miało znaczenia, że był nauczycielem rządowym i otrzymywał wynagrodzenie z rosyjskiego skarbu państwa. Należał – jak wszyscy nauczyciele rządowi – do Stowarzyszenia Emerytów¹⁴ i opłacał składki roczne wynoszące 10% rocznej pensji (Naworski, 2010, s. 388). Wysokość jego emerytury była ustalona w stosunku do najwyższego wynagrodzenia, jakie pobierał przynajmniej przez rok; prawo do emerytury było niezbywalne.

Nauczyciele osiąkali odpowiedni staż pracy zawodowej w dość podeszłym wieku. Dopiero wtedy mogli uzyskać prawa emerytalne i odejść z pracy pedagogicznej. Wyjątek od uzyskania wymaganego stażu stanowili pedagodzy

¹² Wykaz przedmiotów nauczanych w gimnazjach filologicznych z podziałem na klasy na podstawie ukazów carskich.

¹³ W 1845 r. zatwierdzone zostały tzw. przepisy dodatkowe do ustawy szkolnej z roku 1840 r. Nakazywały one ograniczyć liczbę gimnazjów filologicznych i przyjąć za zasadę, że w żadnej guberni, z wyjątkiem warszawskiej, nie może istnieć więcej niż jedno gimnazjum. W Warszawie nadal więc funkcjonowały dwa gimnazja dzięki carskim urzędnikom, których dzieci stanowiły największą grupę uczniów.

¹⁴ W Królestwie Polskim nauczyciele szkół średnich objęci zostali emeryturami już w 1825 roku. Z ich składek (od 1841 roku wynoszących 3% zarobków, a od 1846 roku – 4%) utworzone zostało stowarzyszenie emerytalne. Najniższą emeryturę można było uzyskać po 15 latach pracy (od 1850 roku – po 20 latach). Najwyższą pełną emeryturę, równą rocznym zarobkom, mógł otrzymać ten z nauczycieli, który przepracował 30 lat (od 1850 roku – 35 lat).

rządowi, którzy wcześniej musieli wystąpić ze służby ze względów zdrowotnych. Nabywali oni wówczas prawo do emerytury, bez wymaganego 20-letniego stażu w wysokości 20% ostatnio pobieranej pensji. O taką emeryturę, po 18 latach pracy pedagogicznej, wystąpił Edward Landié na koniec 1846 r. Staż pracy nauczyciela języka francuskiego, który posiadał, w porównaniu z innymi nauczycielami tego przedmiotu był wyjątkowo długi¹⁵.

Edward Landié jako nauczyciel nowożytnego języka otrzymywał pensję z dodatkami w kwocie 436,50 rbs¹⁶. W trakcie swojej pracy pedagogicznej dostał co najmniej dwie nagrody pieniężne: 400 zł w grudniu 1836 r. i 240 rbs w kwietniu 1842 (Massalski, 2009, s. 237), co było ewenementem, ponieważ nauczyciele języka francuskiego w zasadzie nie byli wyróżniani (Massalski, 2003, s. 73).

W raporcie Komisji Emerytalnej przedstawionym przez Radę Administracyjną Królestwa Polskiego informowano, że nauczycielowi Edwardowi Landié udzielono pensję emerytalną i dodatki roczne 20 maja (1 czerwca) 1847 r. Otrzymał on emeryturę w kwocie 165 rb i dodatek w kwocie 75 rb z funduszy Stowarzyszenia Emerytów. *P. Janowi [sic!] Augustowi Landié, b. Nauczycielowi Gimnazjum 2-go Warszawskiego, przez wzgląd na 18-letnią jego służbę, oprócz pensyi, rub. 165, wyznaczonej mu Ukazem Naszym, z dnia 20 maja (1 czerwca) 1847 r., dodatek w ilości rub. 75, z funduszy Stowarzyszenia* („Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” (GRKP) 1849, nr 65, s. 413).

W prasie stołecznej obwieszczono, że E. Landié przepracował w swojej profesji ponad 18 lat i otrzymał emeryturę z łaski cara:

TWÓRCZOŚĆ PEDAGOGICZNA

W 1839 r. E. Landié wziął udział w konkursie ogłoszonym przez Radę Wychowania Publicznego na napisanie podręcznika do nauki języka francuskiego. Podjął się tego zadania i stworzył nowoczesne i zrozumiałe dla Polaków dwa podręczniki do nauki francuszczyzny. Była to *Grammatyka francuzka dla początkujących*, wzorowana na wybitnych gramatykach francuskich. Uwzględnił w niej analogie i różnice między językiem francuskim a językiem polskim. Przedstawił też przykłady zasad gramatycznych w formie pytań i odpowiedzi, które bezpośrednio odnosiły się do praktycznego używania języka francuskiego. Cały podręcznik *Grammatyki...* był w ten sposób skonstruowany. W drugiej książce pt. *Chrestomatie française ou choix de morceaux de prose et de vers, suivie d'un vocabulaire* [*Wypisy francuskie utworów prozatorskich i poetyckich wraz ze słownikiem* – T.M.G.] dokonał autor znakomitego wyboru tekstów

¹⁵ Romaniści pracowali krótko w szkołach, co wynikało najczęściej z braku umiejętności pedagogicznych lub z powodu niskich poborów. W okresie międzypowstaniowym w latach 1833–1863, tylko dwóch nauczycieli języka francuskiego w rządowych szkołach średnich przepracowało okres 16–20 lat, co stanowiło 4,4% ogółu zatrudnionych. Z tego wynika, że Edward Landié był jedną z tych osób.

¹⁶ Kwotę wyliczono na podstawie kwartalnej pensji Edwarda Landié w drugim gimnazjum warszawskim, wykazanej przy uzyskaniu urlopu zdrowotnego przez niego.

twórców piszących po francusku, którzy przekazywali wartości naukowe, wolności, braterstwa, patriotyzmu i demokracji. E. Landié przywołał w nim wyśmienite francuskie dzieła klasyczne¹⁷ i wypisy współczesnych mu tekstów wybitnych twórców i naukowców francuskich¹⁸.

Obecnie twórcy, których teksty zamieścił w swoich podręcznikach Edward Landié, są w kanonie nauki, literatury i kultury Francji XIX w. Świadczy to o jego dobrej orientacji we współczesnej mu literaturze, nauce i sztuce francuskiej.

Znamienne jest, że w drugim tomie *Chrestomatie française...* zamieścił swój autorski tekst z dzieła *Rozwój historyczny inteligencji i elokwencji...*, poświęcony Demostenesowi, wielkiemu greckiemu patriocie i twórcy słynnych mów – *filipik* napisanych przeciwko macedońskiemu królowi Filipowi II – największemu wrogowi starożytnej Grecji¹⁹.

Autorka artykułu stawia tezę, że przedstawiciele rosyjskiej cenzury prewencyjnej *pism, książek i rycin* (Ramotowska, 1992, s. 152) w Warszawie nie mieli do końca świadomości zawartych w *Chrestomatie française...* wolnościowych treści, ponieważ nazwiska owych twórców i ich teksty nie były im znane. Ponadto traktowali zapewne Edwarda Landié jako cudzoziemca, który jako lojalny nauczyciel rządowy nie zagrażał Imperium Rosyjskiemu.

Warte podkreślenia jest to, że mimo tylko dwukrotnej ingerencji rządowej rosyjskiej cenzury w treści drugiego tomu *Chrestomathie française...* udało się E. Landié dokonać tak znakomitego wyboru literackiego dla uczniów szkół rządowych i prywatnych instytutów kształcenia. Dołączył do niego opracowane przez siebie biogramy autorów wraz z ich dorobkiem twórczym i z opisami miejsc geograficznych (Kula, 2006, s. 151).

W 1840 r. Rada Wychowania Publicznego przekazała do dyspozycji pedagogów nowe, starannie opracowane w formie broszurek instrukcje nauczania. W przypadku nauczania języka francuskiego podano instrukcję w języku rosyjskim i francuskim (Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), zespół 527, *Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie*, sygn. 67).

Została ona przekazana do realizacji na przełomie roku szkolnego 1840/1841 (Massalski, 2003, s. 70). W broszurze zostały wprowadzone dwa podręczniki szkolne autorstwa Edwarda Landié: *Grammatyka francuzka dla*

¹⁷ Zawiera m.in.: Moliere, *Scène de Tartuffe*, s. 21–26, J.B. Racine'a, *Athalie et Joas*, s. 11–16, Lafontaine'a, *Le chêne et Roseau*, s. 42–43, Woltera, *Sémiramis fait connaître annonce aux grands et au peuple le héros qu'elle choisit pour son époux*, s. 304–306, *L'Horreur des Guerres civiles*, s. 138–141, P. Corneille'a, *Imprecations de Camille*, s. 293–294, *Polyeucte et Pauline*, s. 7–11, J.B. Rousseau, *Les Montagnes de la Suisse*, s. 152–153, *Les Divinités poétiques*, s. 67–69, *Le Duel*, s. 317–320, *Existence de Dieu*, s. 341–343.

¹⁸ Zawiera m. in.: W. Hugo, *L'Avarice et l'Envie*, s. 69–71, *Fantômes*, s. 364–368, *Du Drame*, s. 214–216, A. Dumas, *Charlemagne*, s. 171–172, *Mahomet*, s. 222–224, E. Sue, *La Rade de Brest*, s. 177–180.

¹⁹ Demostenes, wielki patriota grecki, całą potęgę swej wymowy zwrócił przeciwko Filipowi Macedońskiemu, uważając go za największego wroga swobód greckich. Mowy przeciwko Filipowi przyniosły Demostenowi wielką sławę. Już pierwsza jego mowa powstrzymała Filipa od zajęcia Termopil. W dalszych filipikach Demostenes wzywał rodaków do zwiększenia zbrojeń, do podniesienia podatków i zagrzewał do wytrwania w oporze.

początkujących... i Chrestomathie française..., wydane w przedsiębiorstwie wydawniczym Samuela Orgelbranda.

Pozaszkolne aktywności pedagogiczne Edwarda Landié, dzięki którym zgromadził niemały kapitał finansowy, wpłynęły na poprawę jego sytuacji materialnej. Podręczniki sprzedawały się tak dobrze, że *Chrestomathie française...* doczekała się pięciu edycji, a *Grammatyka francuzka...* czterech wydań za życia autora. Dochody z edycji podręczników szkolnych i z prowadzenia pensji męskiej stanowiły pokaźny majątek, a zarobki były tylko uzupełnieniem budżetu Edwarda Landié. Dochody jego rodziny mogły oscylować w granicach 14 000 zł, w przeliczeniu na ruble 2100 rbs rocznie w najlepszym okresie jego zarobkowania. Dzięki takiemu statusowi materialnemu był w stanie zabezpieczyć byt rodzinie na wysokim poziomie. *Troskliwość o dobry byt licznej rodziny, który miał zawsze na celu* była dla niego celem nadrzędnym działania (KW, 1853, nr 164, s. 826).

E. Landié hołdował zasadom swojego burżuazyjnego pochodzenia, gdzie familia tworzyła dobrobyt i zapewniała rozwój jej członkom.

Pomimo że podręczniki Landié zniknęły w latach 60. z wykazów lektur dla szkół zestawianych przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, to nadal były wydawane. *Grammatyka francuzka...* publikowana przez oficynę S. Orgelbranda miała jedenaście edycji. Liczba ta dowodzi, że nauka języka francuskiego i francuskie prądy kulturowe w wydaniu E. Landié cieszyły się popularnością wśród polskiego społeczeństwa.

Jego książki stały się bestsellerami wśród wydawnictw podręcznikowych w Królestwie Polskim. Autorka na podstawie przebadanych katalogów księgarskich ustaliła, że w oficynie S. Orgelbranda dzieła pedagogiczne Edwarda Landié miały najwięcej edycji ze wszystkich wydanych książek.

E. Landié z dumą uczył języka i literatury swojej ojczyzny. Cieszył się wśród swoich wychowanków i Warszawian wielką estymą. Z taką samą dumą stworzył dwie książki do nauki francuszczyzny, które służyły przez dekady nie tylko wychowankom szkół rządowych w zaborze rosyjskim. Opracowane przez niego podręczniki świadczyły o wolnej Francji i o jej wysokiej kulturze. O takiej ojczyźnie mogli tylko marzyć Polacy.

Zaświadcza o tym współcześni autorowi *Grammatyki francuzkiej...* W *Encyklopedii ogólnej wiedzy ludzkiej...* z 1874 r. czytamy: *Landié (Edward Augustyn, [sic!] 1788–1853), [...] wiele lat był nauczycielem rządowym w szkołach i instytucjach, ceniony z dobrego wykładu języka francuzkiego [...]* (*Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej wydawana pod kierunkiem Redakcji Tygodnika Ilustrowanego*, 1874, s. 358). Z kolei w *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* zamieszczony został biogram Edwarda Landié (Durko, 1992, s. 992).

Popularność dorobku pedagogicznego Edwarda Augusta Landié trwała na ziemiach polskich do końca XIX w. Ilustruje to jego biogram zawarty w *S. Orgelbranda encyklopedii...* z 1901 r., napisany prawie pół wieku od jego śmierci. Informowano w nim, że: *Landié Edward Augustyn [sic!], pedagog [...] w Warszawie, gdzie przez lat wiele był nauczycielem w szkołach rządowych*

i prywatnych (Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami, 1901, s. 145), ponadto zamieszczono tu też jego dorobek francuski.

W ciemionym przez Rosjan społeczeństwie warszawskim Edward Landié odnalazł się zarówno zawodowo, jak i twórczo. Stworzył w jednym tomie²⁰ *Grammatykę francuską...*, w której zawarł podstawy pracy zarówno dla nauczyciela, jak i ucznia. Zapewne był jednym z niewielu spełnionych twórczo pedagogów, którzy opracowali metodykę nauczania swojego przedmiotu. W ten sposób oszczędził pracy nauczycielom romanistom, podając im gotowe opracowanie metodyczne z objaśnieniami i wskazówkami. Uczniowie kierując się jego metodą nauczania języka francuskiego, szybciej i dokładniej poznawali francuszczyznę. Drugi podręcznik – *Chrestomathie française...* wnosił walory poznawcze z innych dziedzin nauk.

E. Landié stał się metodykiem nauczania języka francuskiego. Współcześnie romaniści stosują podobne metody nauczania zasad fonetyki francuszczyzny w odniesieniu do uczących się jej Polaków. Uwzględniają te same napotymane trudności i popełniane błędy zarówno w wymowie, jak i w ortografii francuskiej (Gajos, 2020, s. 9). Warto też podkreślić, że współczesne metody pracy nauczyciela języka francuskiego po 165 latach są zbieżne z metodami pracy zawartymi w *Grammatyce francuskiej...* E. Landié (Mołda, 2004, s. 7–11).

E. Landié osiągnął swój cel przedstawiony w przedmowie do *Grammatyki francuskiej...* dotyczący *udokładnienia nauki*. W przedmowie do podręcznika pisał: *Doświadczenie okazało, że najlepszym sposobem nauczania dzieci języków obcych, jest temi językami rozmawiać z nimi. Rozmowa zgromadza im w krótkim czasie mnóstwo wyrazów; gdy zaś przyjdzie chwila w której mogą i powinny uczyć się ich własności, co już stanowi znajomość początków gramatycznych, wtedy Grammatyka ułożona przez pytania i odpowiedzi będąca tą samą rozmową, tylko prowadzoną logicznie, staje się dla nich źródłem największego postępu. Temi kierowany myślami, ułożyłem i przedstawiam publiczności niniejszą książkę, spodziewając się, że zaleta użyteczności powszechnie jej przyznana zostanie. Na początku pierwszego tomu mojej Chrestomaty zamieściłem prawidła wymawiania i czytania, a następnie, opowiadania dla wprawy tak ustopniowałem, ażeby uczeń równie łatwą kolejną postępował w przedmiocie, jak rozwijał swoje umysłowe władze; użyłem przytem sposobu między-wierszowego, chcąc zbliżyć pod oko znaczenia wyrazów w obudwu językach i mniemam że ta książka, łącznie z obecną Grammatyką, nie-skończenie przyłoży się do udokładnienia nauki (Landié, 1869, s. 5).*

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Edward Landié mieszkał w Warszawie do końca swojego życia. Zmarł 5 czerwca 1853 r. w wieku 65 lat.

²⁰ Uczniowie często korzystali z kilku podręczników. Jedne odnosiły się do gramatyki, drugie do słownictwa, trzecie do odmiany czasowników itp.

Prezydent Warszawy Teodor Andrault de Langeron (Petrozolin-Skowrońska, 1994, s. 23) za zasługi na niwie pedagogicznej i twórczej przyznał E. Landié miejsce pochówku w katakumbach na Starych Powązkach – nekropolii, na której spoczywają zasłużeni mieszkańcy stolicy (KW, 1853, nr 143, s. 729) – obok Mikołaja Chopina, syna wielkiego kompozytora i pianisty. Tablica nagrobna jest oznaczona stosowną inskrypcją: *Edward Landié urodzony we Francji w 1788, zmarł w Warszawie, 5 czerwca 1853.*

Po śmierci Edwarda Augusta w prasie stołecznej opublikowano jego nekrologi. W „Kurierze Warszawskim” z 15 czerwca 1853 r. informowano, że: *W ciągu 25cio-letniego swego pobytu w kraju, Profesor Landie [sic!] wydał kilka dzieł w języku francuzkim, dotąd w zakładach naukowych Królestwa używanych. Obszerny i rozliczny zasób wiadomości, nadzwyczajna pamięć, wysłowienie szczęśliwe, łatwość metody nauczania, zjednały zmarłemu szacunek i poważanie licznych jego uczniów, a obcowanie mile i przyjemne, pamięć tych wszystkich, co go bliżej znali* (KW, 1853, nr 164, s. 826.).

E. Landié pracował w najlepszych elitarnych szkołach średnich, do których dostęp mieli tylko wybrani uczniowie. Z jego pensji męskiej rekrutowali się przyszli twórcy, nauczyciele szkół średnich i urzędnicy (Schiller, 1998, s. 138).

Książki szkolne E. Landié były dostępne i wykorzystywane w szkołach przez nauczycieli i uczniów na terenach wszystkich guberni Królestwa Polskiego. W okresie międzypowstaniowym uważano, że taka twórcza postawa nauczyciela jest najważniejszym warunkiem efektywności pracy pedagogicznej.

Co warte podkreślenia, pedagog nie do końca wypełniał zalecenia bezwzględnej cenzury carskiej, która miała za zadanie odciąć Polaków od zachodniej Europy.

Dzięki tak wartościowej i zrozumiałej twórczości podręcznikowej E. Landié przyczynił się do ciągłości komunikacji Polaków z mieszkańcami Europy Zachodniej. Adresowane do nauczycieli i uczniów podręczniki szkolne służyły jako ważna pomoc w nauce języka francuskiego i znajomości dorobku kultury francuskiej. Posługiwanie się tym językiem otwierało Polakom ścieżki na niwie nauki, twórczości i kultury w Europie²¹. Polscy naukowcy dzięki dobrej francuszczyźnie utrzymywali korespondencję z naukowcami z Europy Zachodniej, śledzili osiągnięcia nauki i postępu technicznego w europejskich publikacjach i w prasie naukowej, nierzadko omijając cenzurę rosyjską, a młodzi Polacy mogli studiować na uczelniach krajów francuskojęzycznych. Pierwszorzędna francuszczyzna była kluczem dla polskich wolnomyślicieli, wygnańców i emigrantów w dotarciu do elitarnych, hermetycznych środowisk francuskojęzycznych. W takim środowisku funkcjonował

²¹ Podobną rolę spełniał język niemiecki w rozwoju naukowym, technologicznym i twórczym Europy Zachodniej.

dawny wychowanek E. Landié – Włodzimierz Wolski, który po klęsce powstania styczniowego w 1864 r. osiadł w Brukseli²².

W historii polskiej oświaty postać twórczego pedagoga E. Landié jest zmarginalizowana. Ukazywany jest tylko fragmentarycznie na tle grupy zawodowej i twórczej ówczesnych romanistów we współczesnych badaniach. Jednak Edward August Landié ma swoje zasłużone miejsce w historii oświaty warszawskiej i Królestwa Polskiego w XIX w.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Archiwum Departamentu Loty I Garony (ADLiG), sygn. E SUP AGEN GG 52.

Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), zespół 1/191/10, Komisja Rządowa.

Archiwum Państwowe w Lublinie (APL), zespół 527, *Gimnazjum Wojewódzkie Lubelskie*, sygn. 67.

Archiwum Prywatne Rodziny Marchwických (APRM), zapiski Janiny Marchwickiej z Landié.

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Gabinet Rękopisów, rkps 2399, *Dziennik Heleny z Wolskich Krukowieckiej pisany dla męża generała Krukowieckiego wywiezionego w Listopadzie 1831 r. do niewoli najprzód do Jarosławia a potem do Wołogdy gdzie go trzymano lat 4 do 27 Grudnia 1835 r.* [od 01.09.1831 do 31.12.1833].

Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (BUW), Gabinet Rękopisów, rkps. nr 2408, J. Lieder, *Spis imiennym Dyrektorów, inspektorów, profesorów, nauczycieli, sekretarzy b. Szkoły wojewódzkiej potem gimnazjum II na Lesznie, następnie na Nowolipkach od r. 1828 do 1848*, w: *Szkoła wojewódzka. Gimnazjum II na Lesznie w Warszawie*.

Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1815–1831), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1832–1839), sygn. 6380.

Źródła drukowane:

[*Ukaz Najwyższy...*] (1849), „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1849, nr 59.

[*Ukaz Najwyższy...*] (1849), „Gazeta Rządowa Królestwa Polskiego” 1849, nr 65.

²² Włodzimierz Wolski został na emigracji bardem powstania styczniowego. Należał do grupy piewców męstwa uczestników walk zbrojnych. W. Wolski wydał na emigracji zbiory wierszy: *Śpiewy powstańcze* (Paryż 1863), *Promyki* (Bruksela 1869).

Biographie des hommes vivants ou histoire par ordre alphabétique de la vie publique de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs actions ou leurs écrits (1818), T. 4: LA-Oz, Paris, s. 91: Chez L. G. Michaud, Libraire.

Edward August Landié (1853), „Kurier Warszawski” nr 143.

Edward August Landié (1853), „Kurier Warszawski” nr 164.

Edward Landié (1830), „Kurier Warszawski” nr 224.

Hempel S. (1885), *Z czasów napoleońskich. Wspomnienia wojenne Stanisława Hempla b. kapitana pułku Gwardji ulanów Polskich Napoleona*, Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta.

Landié E. (1813), *Developpements historiques sur l'intelligence et le gout, par rapport à l'éloquence*, Paris: Chez L. G. Michaud, Libraire.

Landié E. (1815), *Lettre d'un ami de la liberte a son excellence Mgr. Le Comte Carnot... sur la constitution*, Paris: Imprimerie de Dondey-Dupré.

Landié E. (1825), *Propositions philosophiques sur la santé, les maladies et les remèdes*, Paris: Coulommiers.

Landié E. (1840), *Grammatyka francuzka dla początkujących...* [*Grammaire française à l'usage des commençans*], Warszawa: S. Orgelbrand.

Landié E. (1840–1841), *Chrestomathie française, ou choix de morceaux de prose et de vers, suivie d'un vocabulaire*, T. 1–2, Warszawa: S. Orgelbrand.

Milewski K. (1851), *Zarys wychowania publicznego płci żeńskiej w Polsce z dołączeniem krótkiego obrazu zmian, jakich to wychowanie w różnych czasach w kraju doznawało*, Częstochowa: Drukarnia Jasnej Góry Częstochowskiej.

Montholon Ch.T. (1846), *Historia niewoli Napoleona na wyspie Świętej Heleny*, Warszawa: Drukarnia J. Jaworskiego.

Niegolewski A. (1854), *Samo-Sierra*, Poznań: Kamiński i Spółka.

Rys Ogólnego Planu Edukacji Publicznej w Królestwie Polskim (1830), „Rocznik Instytutów Religijnych i Edukacyjnych w Królestwie Polskiem”, t. 3. Warszawa: Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

S. Orgelbranda encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami. T. 9: *Od Krut Bolej do Marr* (1901), Warszawa: S. Orgelbrand i Spółka.

Sobieszczański F.M. (red.) (1874), *Encyklopedia ogólna wiedzy ludzkiej wydawana pod kierunkiem Redakcji Tygodnika Ilustrowanego*, T. 8, Warszawa: Nakładem Józefa Ungra.

Urządzenie Instytutu Rządowego wychowania Płci Żeńskiej (1826), Warszawa: Rządowa Komisja Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Wójcicki K.W. (1854), *Katakumby Powązkowskie*, w: *Cmentarz Powązkowski pod Warszawą*, Warszawa: Nakładem J.K. Gregorzycyka.

Załuski J.B. (1862), *Wspomnienia o pułku lekkokonnym polskim gwardyi Napoleona I, przez cały czas od rozwiązania pułku w r. 1807, aż do końca w roku 1814*, Kraków: Drukarnia Czasu.

Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia Królestwa Polskiego. Wydział Oświecenia, T. 3: *Zakłady naukowe średnie* (1868), Warszawa: Drukarnia Józefa Bergera.

Opracowania:

Bielecki R. (2001), *Encyklopedia wojen napoleońskich*, Warszawa: Wydawnictwo TRIO.

Bielecki R. (2004), *Wielka armia Napoleona*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona.

Bujnicki T. (1998), „Wieszczka” Seweryna Duchńska, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historycznoliterackie” z. 92/93.

Chwalba A. (2008), *Historia Powszechna. Wiek XIX*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Czachowski K. (1967), *Między romantyzmem a realizmem*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.

Dobrzański J. (1960), *Szkolnictwo w Królestwie Polskim w roku szkolnym 1839/40*, „Rocznik Lubelski” t. 3.

Dunin-Wąsowicz K. (2000), *Francuzi w Polsce. Podróże do kraju pod zaborami*, Warszawa: Lampa i Iskra Boża.

Durko J. (red.) (1992), *Bibliografia Warszawy. Wydawnictwa ciągle 1795–1863*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Feliński Z. (1986), *Pamiętniki*, Warszawa: Wydawnictwo PAX.

Gajos M. (2020), *Fonetyka i ortografia dźwięku języka francuskiego*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

Gembarzewski B. (1903), *Wojsko Polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*, Warszawa: Wydawnictwo Konstanty Trepte.

Gromkowska-Melosik A. (2018), *Elitarne licea francuskie, dostęp do grandes ecoles i standardyzowane formowanie elit we Francji*, „Rocznik Lubuski” t. 44, cz. 2.

Gwardia Narodowa, <https://napoleon.org.pl/index.php/wojska-epoki-napoleońskiej/armia-francuska/471-armia-francuska-gwardia-narodowa> (dostęp: 10.10.2024).

Helman Z., Skowron Z., Wróblewska-Straus H. (zebrali, oprac. i opatrzyli komentarzami) (2017), *Korespondencja Fryderyka Chopina 1831–1838*, T. 2, cz.1, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Kamiński K. (1974), *Materiały do życia i twórczości Włodzimierza Wolskiego*, „Pamiętnik Literacki” nr 65, z. 1.

Karpowicz M. (1983), *Pokolenie Księstwa Warszawskiego: kadra oficerska pułku szwoleżerów gwardii Napoleona*, „Przegląd Historyczny” r. 74, z. 4.

Kawyn S. (1938), *Cyganeria warszawska. Z dziejów obyczajowości literackiej*, Warszawa: Wydawnictwo Kasy IM. Mianowskiego, Instytut Popierania Nauki.

Kraushar A. (1915), *Neo-cyganeria Warszawska. Wspomnienia o ludziach i rzeczach literackich w niedawnej przeszłości (1780–1880)*, Warszawa: Biblioteka Dzieł Wyborowych.

Kula E. (2006), *Naukowa, literacka i artystyczna twórczość nauczycieli rządowych męskich szkół średnich Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.

Kula E., Massalski A. (2018), *Związki Królestwa Polskiego z Europą Zachodnią w dziedzinie oświaty i nauki w świetle protokołów posiedzeń RWP w latach 1845–1850*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” R. 63, nr 3.

Kurzawa T., *Rola oficerów-wolnomularzy w okresie Księstwa Warszawskiego*, <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/169/3/Rola%20oficer%C3%B3w.%20Kurzawa%20Tomasz.pdf> (dostęp: 06.01.2024).

Łoza S. (1938), *Czy wiesz kto to jest?* Warszawa: Wydawnictwo Głównej Księgarni Wojskowej.

Makowski S. (1996), *Romantycy i Warszawa*, Warszawa: Instytut Literatury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego.

Massalski A. (1995), *Nauczyciele szkół średnich rządowych Królestwa Polskiego (1833–1862)*, Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.

Massalski A. (2003), *Nauczyciele języka francuskiego męskich szkół średnich rządowych Królestwa Polskiego w latach 1833–1862*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” t. 14.

Massalski A. (2009), *Słownik biograficzny. Nauczyciele szkół średnich rządowych męskich w Królestwie Polskim 1833–1862*, Warszawa: Wydawnictwo Rytm.

Mączak A. (red.) (1997), *Historia Europy*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Milewski K. (1851), *Zarys wychowania publicznego płci żeńskiej w Polsce z dołączeniem krótkiego obrazu zmian, jakich to wychowanie w różnych czasach w kraju doznawało*, Częstochowa: Drukarnia Jasnej Góry Częstochowskiej.

Mołda D. (2004), *Obserwacja jako metoda badań*, „Języki Obce w Szkole” nr 5.

Moraczewski A. (1937), *Warszawa*, Warszawa: Zarząd Miejski w M. St. Warszawie.

Naworski Z. (2010), *Status prawny urzędników Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym (1832–1863)*, w: A. Górak, K. Latawiec, D. Magiera (red.), *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*. T. 3, Cz. 1–2, Lublin–Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych, Radzyńskie Towarzystwo Naukowe.

Ochman M. (2017), *Polski korpus inżynierów wojskowych w latach 1807–1831*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski. Wydział Historyczny.

Perrot M. (red.) (2006), *Historia życia prywatnego*. T. 4: *Od rewolucji francuskiej do I wojny światowej*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Petrozolin-Skowrońska B. (red.) (1994), *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Poznański K. (2004), *Oświata i szkolnictwo w Królestwie Polskim 1831–1869. Lata zmagania i nadziei*. T. 3: *Polityka oświatowa caratu w latach 1834–1861*, Warszawa: Wydawnictwo Uczelniane Akademii Pedagogiki Specjalnej.

Poznański K. (1978), *Kursy dodatkowe pedagogiczne w Warszawie 1836–1848*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 21.

Ramotowska F. (1992), *Sto lat „cenzury rządowej” pod zaborem rosyjskim (1815–1915) – podstawy normatywne, instrumenty wykonawcze*, w: J. Kostecki,

A. Brodzka (red.), *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, T. 1, Warszawa: Biblioteka Narodowa.

Romankówna M. (1952), *Inedita N. Żmichowskiej w Bibliotece Jagiellońskiej*, „Prace Polonistyczne” Seria 10.

Schiller J. (1994), *Warszawskie rządowe szkoły średnie w latach 1795–1862*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” t. 36.

Schiller J. (1998), *Portret zbiorowy nauczycieli warszawskich publicznych szkół średnich 1795–1862*, Warszawa: Polska Akademia Nauk.

Sobczak J. (2017), *Cenzura polityczna wobec karykatury. Doświadczenia francuskie II połowy XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Przyczynek do walki o wolność słowa*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 69.

Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana (1908–1909), Seria I. T. 41–42: *Królestwo Polskie (cd.) – Lath. (symbol)*, Warszawa: Saturnin Sikorski.

Winiarz A. (2002), *Szkolnictwo Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1807–1831)*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Wolski W., <https://moniuszko200.pl/pl/encyklopedia/8171-hrabina> (dostęp: 19.12.2025).

Zajewski W. (1970), *Jan Krukowiecki (1772–1850)*, w: *PSB*. T. 15: *Kozłowska Zofia – Kubacki Stanisław*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Zajewski W. (1992), *System Wiedeński*, „Dzieje Najnowsze: kwartalnik poświęcony historii XX wieku”, Warszawa t. 22, z. 1–2.

Żmichowska N., Baranowska J. (1961), *Ścieżki przez życie*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

Edward August Landié's (1788–1853) work as a teacher in Warsaw

Summary

Aim: Creating a microhistory of Edward Landié (1788–1853), a Warsaw educator and creator of French language school books in the Kingdom of Poland.

Method: The methods used herein were a critical analysis of sources, topic literature and a content analysis.

Results: Landié has significant pedagogical achievements and significant creative achievements as a French teacher in Warsaw government schools in the first half of the 19th century.

Conclusions: Landié is one of the outstanding, creative teachers of French in Warsaw's government schools in the first half of the 19th century. He holds a place in the history of Warsaw education.

Keywords: Edward Landié (1788–1853), French, teacher – romanist, creator of school textbooks, Warsaw, Kingdom of Poland.